

Arany János: Kisebb költemények 3. (1860–1882),
s. a. r. S. Varga Pál

Budapest, Universitas – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019 (Arany János Munkái, szerk. Korompay H. János), 1193 l.

Arany mint Horatius-fordító (Megjegyzések az új kritikai kiadáshoz)

Arany János Horatius-fordításai közül ma tizenhármat ismerünk: ezek közül két vers teljes, a többi hosszabb-rövidebb – többnyire néhány soros – részlet. Az új kritikai kiadásban a 149. szám alatti *Töredékes holmi* [1.] című darabok között három Horatius-fordítás van – a II., IV. és V. számmal jelölt részek –, a 196. szám alatt [*Horatiusból*] címmel a *serm.* I 1, 11–12. fordítása olvasható, a 197. szám alatt, *Töredékes holmi* [2.] címmel további négy fordítás (I., II., IV., V.), míg a 198. számot viselő, [*Horatiusból*] cím alatt három fordítás szerepel (I., II., III.). Ezek a szövegek nem az egyes művek teljes fordításai, hanem kivétel nélkül részletek, amelyek terjedelme az egysorosról a tizenkét sorosig terjed.

Ez tehát tizenegy szöveg. Arany emellett teljes terjedelmében lefordította a Barine-ódát (c. II 8), amely a kiadásban 61. szám alatt szerepel, *Horatiusból* címmel és *Ulla si juris...* alcímmel, valamint a c. I 14-et, amely *A köztársasághoz* címet és az *O navis referent...* (*Allegoria – Horatius*) alcímet viseli (94. tétel). Talán érdemes megjegyezni, hogy annak regisztrálásán túlmenően, hogy a *Hoc erat in votis* című vers első sora is – „Ez volt vágyam netovábbja” – Horatius-fordítás, a sort egy apró változtatás annyira formahű fordítássá tenné, hogy még a hexameter úgynevezett hősi metszete is megfigyelhető lenne benne: „Ez volt vágyamnak || netovábbja”.

Az alábbiakban néhány kivételtől eltekintve ezeket a fordításokat vesszük sorra, úgy, hogy a két teljes fordítással a töredékek után foglalkozunk. A kivételek: a 149. szám alatt közölt *Töredékes holmi* [1.] IV. és V. számú, *Necte flores...* és *Hinc apicem rapax Fortuna...* című tétele, valamint a *Horatiusból* [198] III., *Nullam, Vare, sacra...* című darabja; ezekről majd csak az összefoglalásban esik szó.

*

[149.]
Töredékes holmi [1.]
[II.]
AUDIET CIVES ACUISSE FERRUM

Hallja majd, hogy tört köszörült a polgár,

(Melylyel inkább bár fene perzsa veszne!)
Hallja küzdelmink' az apák bűnétől
Gyér fiatalság.

A kritikai kiadás a fordítás forrásául szolgáló (c. I 2, 21–24.) szövegről ezt írja: „A 21. sor két változatban ismeretes, az egyikben az egyes számú *civis*, míg a másikban a többes számú *cives* alak áll: Arany az utóbbit használta – ehhez képest fordításában a polgár egyes számban szerepel” (960). Ez az interpretáció azonban téves, mert úgy tűnik, a jegyzetíró a szót mindkét alakjában (egyes, illetve többes számú) alanyesetnek értelmezi. Csakhogy a manapság jónak tekintett kiadásokban szereplő *civis* itt nem egyes számú alak, és nem is nominativus. Valójában nem más, mint a *cives* (többes számú tárgyeset) alternatív formája – amelyet a skandálás során hosszan ejtendő második *i* betű is mutat –, egyben az accusativus cum infinitivo elnevezésű nyelvtani szerkezet accusativusi tagja. (Ha a *civist* egyes számú alanyesetnek tartanánk, a mondatnak nem volna értelme.)

*

[196.]
[Horatiusból]
[Az, kit...]

Az, kit ügyes-bajosok faluról városba czibáltak,
„Nincs a föld hátán boldog, csak a városi!” úgy mond.

...*De én nem mondom ezt.*

A kritikai kiadás nagyon helyesen hívja fel a figyelmet ezzel a két sorral kapcsolatban (*serm.* I 11, 11–12) arra, hogy a „Maecenasnak szóló szatíra tárgya az elégedetlenség” (Arany megjegyzése ezt utasítja el), illetve hogy a vers „azon költemények sorába tartozik, amelyek tárgya a városból a faluba való visszavágyódás” (1041). A következő megjegyzés azonban már mintha túlzó lenne: „a téma már a *Naturam furcâ expellas...* című vers révén Horatiushoz kapcsolódott, amennyiben a cím *Az episztolák első könyve* 10. darabjának 24. sora; az Aristius Fuscushoz szóló episztola a falusi élet természetközelségét dicséri a városi élettel szemben” (1041).

A *Naturam furcâ expellas...* című vers jegyzeteiben a következők olvashatók: „A vers címét adó idézet [...] azokat a verseket idézi, amelyek AJ Szalonta iránti nosztalgiájából fakadnak [...]. A vers azonban átértelmezi a mondást, s valójában a természet adta költői tehetség ellenállhatatlan erejének kifejezésévé válik” (781). A *natura* szó azonban itt talán nem a „költői tehetség” forrásaként szerepel (volta-képp van-e más tehetség is, mint a „természet adta”?), hanem mint az ember sajátos alkata, természete – értéktulajdonítás nélkül. Arról van szó, hogy nem bújhatunk ki a bőrünkéből, nem tagadhatjuk meg a természetünket. Arany „hangtalan” kongatott

öregkori verseinek párhuzamba állítása tehát a gyerekkori tökharang rángatásával nem a költészet pozitív mozzanataira utal, hanem ezzel éppen ellentétben a két kép egymásra vetítése illúziótlan önlefokozás, vagy ahogy Hankiss Elemér írja: „*keseű s tragikus önirónia*”¹. A vers az, ami keserű és tragikus, ami pedig az irónia mozzanatát behozza, az éppen a cím.

*

[197.]
Töredékes holmi [2.]
[I.]
VELOX AMOENUM...

Felváltja gyors Faun Árkadiát kies
Lucrétilemmel, s óvja gidáimat
Az égető nyárnak hevétől
S őszi napon az esős szelektől.

A kritikai kiadás azt írja az óda (c. I 17) címzettjéről, hogy „Horatius fiatalon verseket írt Gratidiához – Tyndaris ennek leánya” (1042). Az antik költő olvasói azonban hiába keresik Horatius műveiben a Gratidia nevet: itt ugyanis Canidiáról, arról a nőről van szó, akit Porphyrio kommentárja azonosított egy Horatius által méregkeverő hírbe hozott Gratidia nevű nápolyi asszonnyal (és Tyndarisról is ő írja, hogy ennek a lánya lett volna).

A „Lucrétilemmel” szóról a kritikai kiadás így ír: „Nem tudni, AJ (tkp. hibásan) a szó accusativusi alakját használja, vagy birtokos személyjellel látta el a (németesen lerövidített) *Lucretil* alakot” (1046). Mivel azonban – ahogy a kiadás is írja – a sabinumi Lucretilis nevű hegy közelében Horatiusnak birtoka volt, sokkal valószínűbb, hogy itt birtokos toldalékos alakkal állunk szemben, legalábbis lényegesen észszerűbb ezt feltételezni, mintsem azt, hogy Arany a „Lucretilis”-nek a horatiusi eredetiben szereplő latin tárgyestét („Lucretilem”) vette volna alanyesetnek, ami a költő latintudását tekintve bizvást elképzelhetetlennek is nevezhető.

Emellett érdemes lehet felhívni a figyelmet arra, hogy a negyedik sor „napon” szavának szóvégi *n* hangja alighanem hosszan hangozhatott, mert csak így lehet helyesen skandálni a verset. Ilyen például az *-on rag n* hangja *Az elveszett alkotmány*nak ebben a sorában is: „Vágna nyakon az a kő, mely ott kényére cikázik” (I, 442) – és nem ilyen, vagyis rövid, ebben a sorban: „Zsombikon életőlő ugrások közt tova lépked” (I, 460). Arany nyelvhasználata tehát ebben a kérdésben ingadozott. Sőt akár azt is lehet mondani: már ingadozott, mert például az ugyanabból a régióból származó Fazekas Mihály

¹ HANKISS Elemér, *A népdaltól az abszurd drámáig*, Bp., Magvető, 1969, 72. – Lásd még: TARJÁNYI Eszter, *Ars poetica-szerű szonettek, szonett-szerű ars poeticák* (Arany János: *Az ihlet perce és a Naturam furcâ expellas...*) = *Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*, szerk. Ajkay Alinka, Bajáky Rita, Vác, MondAT, 2013, 409–424. Az adat: 411.

Lúdas Matyijában az -on/-en/-ön n hangja még minden esetben hosszú, vagyis meg van nyomva, amit még az írás is jelez: „Hajdann egy Falubann, a’ Nyírenn é, vagy az Erdő- / Hátonn, vagy hol esett, jó szerrel nem jut eszembe.”

*

[197.]
Töredékes holmi [2.]
[II.]
[Kit te, Melpomené...]

Kit te, Melpomené, szelid
Nézéssel fölavatsz már születésekor,
Azt nem hirdeti Iszthmuson
Győzőnek vas ököl, sem kocszi-versenyen
Czélhoz nem viszi gyors lova ...

A vers (c. IV 3) kiindulópontja, hogy aki a múzsa óvó tekintetétől kísérve költőnek születik, az költő lesz, semmi más, például sem kocsiversenyző, sem ökölvívóbajnok. Fontos azonban kiemelni, hogy a vers a költői pályára nem magasztos képekkel utal, a teljes mű hangulata sokkal inkább rezignált. Figyelemre méltó, hogy Arany beilleszti a „felavatsz” szót a szövegbe, amelynek latin eredetijében csak az egyszerű *videris* – „látsz” – szerepel.

*

[197.]
Töredékes holmi [2.]
[IV.]
FELICES TER ET AMPLIUS...

Háromszor, vagy azon felül,
Boldog frigy az, a mely nem törik, ép marad,
És a mely szerelem, viszályt
Nem ismerve, csak a végnapon oldik el.

A kritikai kiadás a szövegről csak annyit közöl: „Horatius: *Az énekek első könyve*, 13, *Lydiához*, utolsó vsz.” (1044). A lényegét nem érinti, de a kiadásban megadott latin szöveg „divulsus” alakja nem azonos a bibliográfiában szereplő 1961-es kétnyelvű Horatius-kötet olvasatával (divolsus).

Érdekes jelenség, hogy a kisebbik aszklépiadészi sor, illetve a glükóneus képletének megfelelően az „a mely” névmás első szótagja a második sorban a mai kiejtéshez hasonlóan rövidnek, a harmadik sorban viszont hosszúnak hangozhatott. Az „amely” hosszúnak vett első szótagjára *Az elveszett alkotmányban* tíz példa van (I, 11, 14, 286, 473; II, 536; III, 350; VI, 17; VII, 12; 254, 376), míg a röviden ejtettre hat, és feltűnő,

hogy ennek fele az utolsó énekben: mintha Arany ott már kevésbé figyelt volna oda erre (IV, 383; V, 490; VI, 213; VII, 131, 237, 308).²

Ennél lényegesebb azonban, hogy a teljes vers hangvétele egyáltalán nem olyan elégikus, mint az Arany által lefordított utolsó versszak, hanem kimondottan élénk színekkel festi a mardosó féltékenység, a szenvedélyes erotika, sőt a kapcsolaton belüli bántalmazás képeit. Ez az utolsó versszak a boldog, sírig tartó szerelemről Horatius költészetében egyedülálló, példa nélküli sóhaj, Arany-képüktől azonban egyáltalán nem idegen.

*

[197.]

Töredékes holmi [2.]

[V.]

HIC IN REDUCTA VALLE...

Itt e magános völgyben, az ebnapok
Hevét kerülhedd, s téoszi lantodon
Zenghetd az egy férjért sovárgó
Pénélopét s habi tünde Circét.

Árnyékban itt a lesboszi könnyü bort
Szürcsölheted; hol sem Szemelé fia
Márssal csatáit nem zavarja
Össze, se' a cselefindi Cyrust

Nem kell remegned, gyöngé leány, nehogy
Tartózkodatlan rád tegye a kezét
S letépje a pártát hajadról,
S köntösöd, a neki mit se' vétőt.

A vers a c. I 17 utolsó három versszaka: az első strófa fordítása a 197. szám alatt közölt *Töredékes holmi [2.]* I. tétele; a 2–4. versszak fordításáról nincs tudomásunk. A negyedik sorban olvasható jelző fordítása különös fegyelmet érdemel, valóságos bravúr. Az eredetiben a *Circen* jelzője ugyanis *vitream*, ami szó szerint „üveget, üvegszerűt” jelent, de ebben a formában a fordításban nyilván nem használható. A jelző a kommentárok szerint vagy Circe megbízhatatlanságára, talmi csillogására vagy tengeri származására utal (a tenger jelzője Horatiusnál *vitreo* – c. IV, 2, 3). Arany megoldása mindkét értelmezést lehetővé teszi, és még szép is. Talán érdemes azt is megjegyezni,

² Mellesleg a sokkal hosszabb *Zalán futásában* összesen két példa van az „amely”-re, és ott az első szótag mindkét helyen hosszú: V, 356, 671. Érdekes, hogy Vörösmarty tehát két kivétellel kizárólag a „mely” alakot használta, ami azzal járt, hogy ilyenkor egy hosszú szótagot megtakaríthatott. Egyelőre talán aprólékosabb statisztikák készítése nélkül is megkockáztatható, hogy a Vörösmarty-hexameter a magyar irodalom „gyorsabb”, több daktilust és kevesebb spondeust tartalmazó hexameterei közé tartozik.

hogy a *habi* itt még bizonyára nem „tajték”-ot, hanem „hullám”-ot jelent. Bár ez a jelentés ma már csak a *habozni* – értsd „ingadozni” – szóban él, Arany még „hullám” jelentésben használta: például az *Elégia* 22. sorában szereplő „hab-sír” nyilvánvalóan hullámsírt jelent.

*

[198.]

Horatiusból

[I.]

JUSTUM AC TENACEM...

Szándéka-tartó férfiut és igazt
Sem rosszra készítő honnosi vad heve,
Sem rátörő kényúrnak arcza
Lelki zavarba nem ejt, sem Auster,

A hánykolódó Adria zsarnoka,
Sem Jupiter nagy, mennykövező keze;
Mind e világ bár rá szakadjon,
Őt remegéstelen éri romja.

Ez volt Pollux bű-szere, a mivel
Bolygó Herakles fényes egekbe tört...

A vers (c. II 3) fordításában különösen a 7–8. sor sikerült nagyon jól, alkalmas lett volna rá, hogy ugyanúgy szállóigévé váljon, mint az eredeti „si fractus inlabatur orbis / impavidum ferient ruinae”. (Itt sem világos, hogy a kritikai kiadás *illabatur* olvasata honnan származik, mert a bibliográfiában idézett 1961-es kétnyelvű Horatius-kiadásban a – legalábbis újabban – konszenzuális *inlabatur* alak áll.) A 9. sor egy szótaggal rövidebb a kelleténél: a *Pollux bű-szere* elől hiányzik az a határozott névelő, amely a Voinovich-féle kritikai kiadásban még megvolt.³

*

[198.]

Horatiusból

[II.]

IPSUM ME PETERES...

Engem, bár nemesebb láng is epedt felém,
Kedves nyűgbe vetett Myrtale szolgályn.

³ ARANY János, *Zsengék – Töredékek – Rögtönzések*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1952 (Arany János Összes Művei, 6), 91.

Érdemes lett volna magyarázó jegyzetet fűzni a *nyűg* szóhoz, mint a *Formai nyűg* című vers jegyzetében, vagy legalább utalást tenni a 957–968. oldalon szereplő magyarázatra. A szónak ugyanis a mai „teher, kellemetlenség” jelentése nem elegendő a vers megértéhez. A *Formai nyűgnél* tehát a Czuczor–Fogarasi-szótár szerint – a horatiusi eredetiben olvasható *compede* szónak egyébként megfelelően – a következőről van szó: „Szőrből, vagy kenderből csinált kötélféle eszköz, mely által a mezőre vitt lovakat egyenként, vagy kettesével alsó lábszáraiknál fogva megkötik, mi fapeczek által történik.”⁴

A kritikai kiadás adós marad a két sor (c. I 33, 13–14.) fordítása fölött szereplő cím magyarázatával is. Amint a kötet is idézi, az eredeti latin szöveg a következő: „Ipsum me melior cum peteret Venus, / grata detinuit compede Myrtale”. Vagyis a cím kihagyásos: kimaradt belőle két szó, amely a latin szövegben a *me* és az ige között áll, másrészt a latin eredetiben az ige nem is egyes szám második (*peteres*), hanem harmadik személyű (*peteret*).

Ezek után kimondottan érdekes kérdésnek tűnik, hogy kitől származik a cím, még akkor is, ha kézirat hiányában csak tapogatózhatunk. Horatius szövegének azonban éppen ez a szuverén átalakítása enged arra következtetni, hogy a forrás esetleg maga Arany. Érdemes ugyanis észrevenni, hogy a címmé alkalmilag formált szöveg kimondottan értelmes félmondat, míg a pontos idézet, az „Ipsum me melior”, nem volna az. Ráadásul az *Ipsum me peteres...* metrikailag is kifogástalan: a kis aszklépiadészi sor metszet előtti első felének felel meg. Igen valószínű tehát, hogy a címet Arany maga adta. A szövegi *s* betű a helyes *t* helyett talán öröklődő sajtóhiba.

*

[61.]
Horatiusból
Ulla si juris...

Horatius Barinéhez írt versének – c. II 8 – fordítása (a címzett nevének jelentése: a dél-itáliai Bari városából származó nő) teljes. De nemcsak ezért számít különlegesnek, hanem azért is, mert sajátos módon nem tartja meg a latin eredeti versmértékét, a szapphói strófát, hanem félrímes, négyes, illetve negyedfeles trocheusokból felépülő négysoros, középmetszettel rendelkező versszakokból áll. Szemléltetésül az első két versszak:

Megszegett sok esküvésed
Egyszer ártott volna csak;
Egy fogad lett volna barnább,
Egy kisujjod körme vak:

⁴ *A magyar nyelv szótára*, szerk. CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, Pest, Emich Gusztáv, 1862–1867, I–IV. – Budapest, Athenaeum, 1870–1874, V–VI [a továbbiakban: Czuczor–Fogarasi]. Az idézet: IV, 994.

Elhinném, de valahány új
Csalfasággal terheled:
Tündöklőbben támad, ifjak
Köz bajára, szép fejed.

Mint a jegyzetekben olvasható, a fordítást Barta János összefüggésbe hozta „azzal a szerkesztői jegyzettel, amelyet Arany Jánosi Gusztáv két, modern formájú, a Sz[épirodalmi] F[igyelő]-ben közölt Horatius-átköltéshez fűzött: »Adjuk e modern alaku fordítást, próbábul hogyan izlik Horác modern dalformában.«”⁵ (670). Az egyik (c. I 9) első két versszaka a következő:

Nézd a Soractét hó borítja,
Fehéren állnak ormai,
Beálltak a folyók; nem bírja
Terhét az erdő hordani.

A tűzre rakj; ropogjon a láng,
Űzd a hideget el vele.
Vidáman fogd Sabini kantánk
S hevítő borral töltsd tele.

A kritikai kiadás ugyancsak közli Virág 1824-ben megjelent fordítását is, amit az tesz érdekessé, és a kiadásban is bizonyára csak azért szerepel, mert ugyanaz a versmértéke, mint Arany későbbi fordításának, azzal a különbséggel, hogy Virág nem használ rímeket. A közléséből valamilyen oknál fogva elmaradt az első hat sor:

Hitszegésed büntetetlen
Ekkorig volt, Barine;
Ép, fehér fogad, 's te rútabb
Egy körömnnyivel se' vagy:
Nem hiszek többé tenéked;
Esküvésed csélcspás.

Az utolsó idézett sorban a *clélcsapás* szó szerepel, ami nyomdahiba; a helyes *csélcspás* jelentése a Czuczor–Fogarasi-szótár szerint: „Bohóc, ízetlen tréfálás; csapodár, ledér, korhely cselekvés.”⁶

Virág megoldása szemléltetést rímtelen ugyan, de a versben a 7–10. és a 21–24. sor mégis közel van ahhoz, hogy már-már félrímesnek tekinthessük, vagyis rímes versben a páros sorok végének ezeket az összecsengéseit alighanem elfogadnánk gyenge asszonáncnak:

⁵ A két vers: Quintus HORATIUS FLACCUS, *A Taliarchhoz. Delliushoz*, ford. JÁNOSI Gusztáv, *Szépirodalmi Figyelő* 1(1860–61), 38. sz. (1861. júl. 25.), 605–606.

⁶ Czuczor–Fogarasi, I, 933.

Ím, miolta a' fejedre
 Átkokat szórtál, gonosz,
 Szebb vagy, és midőn előjössz,
 Ifjainknak gondot adsz.
 (...)
 Még: neked nő minden ifjú,
 Új sereg nő, új rabod.
 Régi kedvesid hijába
 Mondtanak rád szitkokat;

Aranynak a kritikai kiadás szerint valószínűleg 1866 nyarán készült átültetése nyilván Jánosi Gusztáv két fordításának ismeretében született, de a közvetlen inspiráció, öt év távlatából, nem valószínű. A két vers dallama mindenesetre valóban nagyon hasonló: ha Jánosi jambikus fordításaiból a sorok első szótagját levágnánk, az Arany által használt trochaikus versformát kapnánk. Meg kell azonban jegyezni, hogy bár a fordítások versformái nagyon közel állnak egymáshoz, az eredeti versek mértéke egészen más: a Jánosi által fordított c. I 9 és II 3 alkaioszi strófákban íródott (mint Horatius híresen ünnepélyes, úgynevezett római ódái: c. III 1–6), a Barine-óda ellenben a „könnyednek elkönyvelt”⁷ szapphóiban.

Jánosi középmetrussal tagolt ötödfeles és négyes jambusokban ültette át az alkaiosziban írt verseket, ami azért is érdekes, mert a sorok első felének ideális ritmusa („Fehéren állnak”: ti-tá-ti-tá-ti) erősen emlékeztet az alkaioszi tizenegyes első fél-sorára („Vides, ut alta”: ti-tá-ti-tá-tá). A Virág és Arany által választott négyes és negyedfeles trocheusok első fél sora (tá-ti-tá-ti) hasonlóképpen majdnem pontosan azonos a szapphói strófa első négy szótagjának értékével: (tá-ti-tá-tá). A sorkezetek tehát elég jól megfelelnek az eredetiben és a fordításban: „Ulla si iu..., peoena Bari..., dente si nig...” – „Megszegett sok... Egyszer ártott..., Egy fogad lett”. Nem zárható tehát ki, hogy ez a jelenség is közrejátszhatott a forma Virág, Jánosi és Arany általi megválasztásában.

Ami a rímes formát illeti, Jánosi és Arany megoldása a modern fordításirodalomban az úgynevezett domesztikáció első példái közé tartozik. A rímes, „magyaros” formában való átültetés később annyira elterjedt, hogy az eredeti antik formákban való fordítás teljességgel korszerűtlennek tűnhetett. A szakirodalom, nevezetesen Szilágyi János György Catullus-fordításokról szóló cikke⁸ és Polgár Anikó hasonló témájú könyve⁹ számontartja ezt a fordulatot, de érdemes hozzátenni, hogy az azóta – különösen

⁷ Quintus HORATIUS FLACCUS, Ódák és *epódoszok*, szöveggond., bev. és jegyz. BORZSÁK István, Bp., Tankönyvkiadó, 1975 (Auctores Latini, 18.), 30.

⁸ SZILÁGYI János György, *A műfordítás mint irodalom*, Antik Tanulmányok, 25(1978), 236–242.

⁹ POLGÁR Anikó, *Catullus noster: Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben*, Pozsony, Kalligram, 2004.

a *Nyugathoz* tartozó költők műfordítói gyakorlata nyomán – elavult rímes fordítás a korban éppoly korszerű jelenség lehetett, mint a gázvilágítás.¹⁰

Arany rímes fordításkísérlete mindenesetre nehezen figyelmen kívül hagyható hivatkozási alap mindazok szemében, akik azóta az antik mérték elhagyásával próbálkoznak görög vagy római klasszikusokat fordítani. Klasszika-filológusok körében ugyanakkor ez a törekvés rendszerint ellenkezésre lel. Egyszer, a halála évében, magnót használva beszélgettünk Borzsák Istvánnal műfordítási kérdésekről: az interjú a *Nyelvi álarcok* című kötetbe készült,¹¹ de a szerkesztők, Józán Ildikó és Jeney Éva végül lemondták a látogatást, és a többen így rövidebbre sikerült beszélgetést végül nem közöltük. Mindenesetre érdekes, amit Borzsák Aranynak erről a fordításáról mondott: „Uramisten, micsoda különbség van Arany János »Megszegett sok esküvése...«, és aközött, hogy ebből a példából egyesek milyen tévedésekre ragadtatták magukat, micsoda tévedések és szolgálai próbálkozások kerekedtek belőle, amibe odatartozik például Csengerinek a nem metrumhú Horatius-fordítása is.”

A későbbi rímes Horatius-fordítások közül kiemelkedik Babits 1901-ben készült átültetése: a költő a *Mollis inetria...* kezdetű 14. epódost úgy fordította, hogy a sorok eredeti versmértékét megtartotta, de a végükön keresztrímeket alkalmazott.

*

[94.]

A köztársasághoz

O navis referent...

(Allegoria – Horatius)

A szöveg annak a Horatius-versnek a fordítása (c. I 14), amelyet hagyományosan közéleti allegóriának tartanak, de a szerelmi költészet toposzai is megjelennek benne; Arany a kritikai kiadásban ismertetett vélekedések szerint a fordítást 1873-ban vagy 1877-ben készíthette. Az előbbi esetben a vers a Ferenc József és II. Sándor orosz cár, majd I. Vilmos német császár által aláírt „konzultatív paktum”-ra, „a három császár egyezményére” (Dreikaiserabkommen) adott költői reakció, az utóbbi esetben a gesztus az orosz–török háborúval függhetett össze.

Arany fordításának figyelemre méltó mozzanata, ahogy a 14. sorban négyet is visszaad az eredetiben található hét hangulatfestő *i* hangból – ezek közül ráadásul

¹⁰ A műfordítási paradigmaváltások történetét jól illusztrálja, hogy Radó Antal a maga korában alighanem joggal tehetette fel a kérdést – RADÓ Antal, *A fordítás művészete*, Bp., Franklin-Társulat, 1909, 95 –: „olyan modern költő, a ki a közönségre h a t n i (kiemelés az eredetiben – K. I.) akar, vajjon fog-e ma már alkajoszi ódákat írni”, amit ugyanazzal a lendülettel meg is válaszol: „Ugyebár nem”. Polgár Anikó a sors iróniájának nevezi (POLGÁR, *Catullus...*, i. m., 40), hogy épp Radó könyvével egy időben jelent meg a *Levelek Írisz koszorújából* az alkaiosziban íródott *In Horatiummal* az élen. De Radó megjegyzését inkább írhatjuk a pusztá tájékozatlanság számlájára, minthogy Babits – egyébként 1904-ben írt – verse már 1908-ban megjelent, mégpedig *A Holnap* című, agyonhallgatottnak igazán nem nevezhető antológiában.

¹¹ *Nyelvi álarcok: Tizenhárman a fordításról*, szerk. JENEY Éva, JÓZÁN Ildikó Bp., Balassi, 2008 (Pont Fordítva, 6.).

hármat egymás mellett: „nem bízik cziczomás tatba’ ijedt hajós” (*nil fidit timidus navita puppibus*).

Messzire vezethet a 6–9. sor fordításának elemzése (a 6. sorhoz és a 7. sor első feléhez Arany csillag alatt egy másik fordításváltozatot is megadott, de a lényegét ez nem érinti, ezért ebben a – vers elejével kezdődő – idézetben ezt mellőzöm):

Oh, hát visszaterel új vihar, új hab a
Nyílt tengerre, Hajó?... Révbe siess, hamar!
Nem látod, hogy evedző
Nélkül, meztelen oldalad,

Hogy fő árboczodat Afrika gyors szele
Megsebhette? nyög a pusztá vitorla-rúd
És nem bir ki, alattság
Híján, vázad erőszakosb

Tengert?

Az „alattság” rendkívül ritka szó (Karinthy Frigyes *Karácsonyi karének* című versében mindenestre előfordul, talán a költő Arany-olvasásának dokumentumaként), amelyet a kritikai kiadás a *Pallas Nagylexikon* alapján magyaráz (742). Talán azért nem a Czuczor–Fogarasi-szótárra támaszkodik, mint egyébként máshol többször is, mert az kevésbé részletes, ráadásul téves etimológiát közöl: „Vastag hosszú kötél, melylyel a hajókat vontatják. Nevét onnan kapta, hogy nagyobb részt víz alá merülve, vagyis víz alatt jár.”¹² A TESz. ugyanis ezt írja a szóról: „Szerb-horvát eredetű alapszó származéka; vö. szb.-hv. àlāt ’vontatókötél’ (RistKan. 2: 6); ez az oszm. halat ’(hajó)kötél’ átvétele. – A szó a magyarban -ség > -ság gyűjtőnévképzőt kapott. Ennek megfelelően korábban a hajó teljes kötélzetét jelölhette. Később – jelentésszűkülés folytán – annak a hajókötélnek lett a neve, amellyel az őrfánál fogva a halászhajót vontatják.”¹³ (Karinthy szóhasználata, a versnek egy süllyedő hajóról szóló részében, kimondottan arra utal, hogy ez a kötélfajta nem szokott víz alá merülni: „Az alattság régen víz alatt...” – *Karácsonyi karének*, 80.)

A latin eredetiben az „alattság” megfelelője a *funibus*, amelyhez Borzsák a következő jegyzetet fűzi:¹⁴ „nem »vitorlakötelek«, hanem az ún. ὑποζώματα, amelyekkel alul körülövezték a hajót, hogy a gerince (carinae) meg ne roppanjon.”¹⁵ Virág a kritikai kiadásban közölte mindkét (párrímes felező tizenkettesekben, illetve az eredeti

¹² Czuczor–Fogarasi, I, 106.

¹³ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, főszerk. BENKŐ Loránd, szerk. KISS Lajos, PAPP László, Bp., Akadémiai, 1967, I, 128.

¹⁴ HORATIUS, *Ódák és epódoszok...*, i. m., 90.

¹⁵ Mindazonáltal nem világos, hogyan kell ezeket a köteleket elképzelni: a nagy oxfordi kommentár három egészen különböző lehetőséget is felvázol (R. G. M. NISBET, Margaret HUBBARD, *A Commentary on Horace Odes: Book 1*, Oxford, Clarendon Press, 1970, 183–184).

versmértéket megtartó) fordításában vontatókötélnek értelmezi a *funibus* szót: „vonókötél”, illetve „vonszó kötelid”.¹⁶ (Kazinczy szintén idézett fordításában „Bomladozó kötelékid” szerepel.) Igaz, Virágnak van egy harmadik fordítása is:¹⁷ pontosabban az 1824-es Horatius-kötete számára az első másfél sor és a harmadik versszak kivételével teljesen átdolgozta az – egyébként öt strófából álló – vers fordításának 1790-ben megjelent formahű változatát: a kritikai kiadásban érdemes lett volna azt is közölni. Ebben a változatban a meglehetősen általános „Romlottak kötelid” kifejezés szerepel – talán időközben új kommentár került a fordító kezébe?

Arany fordítása mindenesetre nem egészen egyértelmű, de – az elsősorban vontatókötél jelentésű „alattság” használata ellenére – sokkal valószínűbb, hogy inkább a *υποζώματα*-ról van szó: a váz ezek hiányában nem bírná ki az erőszakosabb tenger hullámain, mert az az értelmezés, hogy mivel nincsenek vontatókötélei, amelyekkel épségben révbe lehetne vontatni (hiszen a nyílt tenger csapásainak nem tudna ellenállni), kissé áttételes lenne. Mindez azért lehet érdekes, mert elképzelhető, hogy a fordítók más kommentáros kiadást használtak, és Virágéban esetleg vontatókötéllel, Aranyéban viszont a gerincet rögzítő kötelekkel azonosították a latin szót: a kötelek mentén talán egyszer azonosíthatóvá válik az Arany által használt kiadás.¹⁸

*

Arany László így ír édesapja egyik időskori szokásáról:

Próbára tette emlékező tehetségét, azzal mulatva magát, hogy egy-egy véletlenül eszébe ötlő verssorból – HORATIUS, VIRGIL, OVIDIUS, TASSO, BYRON, vagy a régi magyar költők: GYÖNGYÖSI, RÁDAI PÁL, AMADE, FALUDI, CSOKONAI stb. valamely költeményének egy-egy darabkájából – a félig elfelejtett részeket addig görgesse és csiszolja emlékezetében, míg végre az egészet kikerekítheti. Megtörtént nem egyszer, hogy egy-egy horatiusi ódát két-három napig sem bírt kiegészíteni, s ha meglátogattam, tréfásan panaszkolta, mily boszantó fennakadása van. Könnyű lett volna könyvtárából elővennem s kikeresnem a konok költeményt, de nem engedte. Ne rontsam az ő időtöltését. Mert épen a problema megfejtése volt az, a mi neki szórakozást nyújtott. Egy-egy horatiusi vagy anacreoni töredéket, így emlékezet után, le is fordítgatott.¹⁹

¹⁶ Bentley, Horatius egyik legjelentősebb modern kommentátora valami harmadik dologra, a horgony kötelére gondol (*Quintus HORATIUS Flaccus, ex recensione et cum notis atque emendationibus Richardi BENTLEII*, Tomus Prior, Berolini, apud Weidmannos, 1869, 40–41).

¹⁷ Quintus Flaccus HORATIUS, Ódái: Öt könyv [ford. VIRÁG Benedek], Bp., A Magyar Királyi Universitas Betüivel, 1824, 24.

¹⁸ De lehet, hogy ez csak hiú ábránd: Orelli 1837-ben megjelent és aztán több kiadásban is nagyon elterjedt kommentárja mind a vontató-, mind a horgony, mind pedig a gerincet övező kötel értelmezését ismerteti (*Quintus HORATIUS Flaccus, Recensuit Io. Caspar ORELLIUS, Volumen Primum*, Turici: Sumptibus Orellii, Fuesslini et sociorum, Londini, apud Black et Armstrong, 1837, 62).

¹⁹ ARANY János *Hátrahagyott iratai és levelezése*, I, *Versek* (ARANY János *Hátrahagyott versei*), [szerk. és] bev. ARANY László, Bp., Ráth Mór [1887], 1888, XXVII–XXIX.

Hogy Aranynak Horatius tekintetében volt min tornáztatnia az emlékezőtehetségét, azt a Tompa Mihálynak 1867. május 30-án írt leveléből tudhatjuk: „A múlt nyáron, mikor semmit sem tudtam dolgozni, a cholera alatt, úgy fogtam ki rossz *memóriámon*, hogy magoltattam napról napra. Száz ódáig felvittem Horatiusból. Persze nagyobb részt már megint nem tudnám, (holott a gyermek korban tanultakat most is elfűvöm) de akkor mégis köszörülőddött emlékezetem a naponkénti súrolás által.”²⁰ Ez a száz több, mint jó eredmény, minthogy Horatius összes ódáinak száma mindössze hárommal haladja meg.

Mindig érdekes, hogy valamely költő milyen műfordításokra vállalkozik, de Arany esetében ezzel kapcsolatban különösen szerencsés helyzetben vagyunk. Ezeknek a töredékes fordításoknak a születési körülményei ugyanis azt jelentik, hogy Horatius életművéből Arany szinte nem is választotta a verseket, hanem azok fordításával foglalkozott, amelyek maguktól jutottak az eszébe. Ezeknek a verseknek tehát – a piackutatás terminológiájából kölcsönözve a kifejezést – nagyon magas volt a „top-of-mind awareness”-ük, magyarul a spontán tudatosságuk, vagyis hogy Horatius nevéről Arany éppen ezekre a versekre asszociált.²¹ A *köztársasághoz*, illetve a *Horatiushoz* (Ulla si juris...) fordítása éppen ezért nem is tartozik szorosan a dolgozat keretei közé, hiszen az egyik megszületését feltehetőleg egy közéleti jelenség, a másikat pedig egy vagy több korábbi fordítás, vagyis nem közvetlenül Horatius eredeti műve inspirálta.

Ha ezek után áttekintjük az összes töredékes fordítást, akkor a következő képet kapjuk. A tizenegyből mindössze egy olyan részlet van, amely nem ódából származik: a 196. szám alatt [*Horatiusból*] címmel és [*Az kit...*] alcímmel, illetve incipittel közölt két sor (*serm.* I 11, 11–12), amely a városi élet előnyeiről szól – és épp ezzel a képzzettel ellentétes Aranynak a fordításhoz fűzött jegyzete.

A maradék tíz fordításrészlet közül nyolc származik az ódák első könyvéből, egy a második könyv elejéről, egy pedig a negyedik könyvből. Ennek oka leginkább talán az lehetett, hogy Arany a korábban tanult (a Horatius-kötetek elején szereplő) versekre általában jobban emlékezett.

A c. I 2-ből készült *Audiet cives acuisse ferrum* a polgárháború kárhoztatása, az I 13 utolsó négy sora (*Felices ter et amplius...*) a sírig tartó, boldog szerelem utáni vágy kifejeződése. Az I 17-ből készült mindkét részletben (*Velox amoenum...* és *Hic inreducta valle*) a természeti idill, illetve a szelíd szerelem képzete jelenik meg. Az I 18 elejének (*Nullam, Vare, sacra...*) tárgya ismét a vidéki élet, nevezetesen a szőlőtelepítés. Az I 26 (*Necte flores...*) egy polgárháború után hazatért barát köszöntése, amelyben a költő nem a barátját, hanem a múzsát szólítja meg, mégpedig arra utalva, hogy a költői tevékenység múzsai közreműködés nélkül nem ér semmit. Az I 33-ból fordított két sor (*Ipsium me peteres...*) arról szól, hogy bár a beszélőt jobb szerelem várta, mégis egy

²⁰ ARANY János *Levelezése (1866–1882)*, s. a. r. KOROMPAY H. János, Bp., Universitas Kiadó–MTA BTK ITI, 2019 (Arany János Összes Művei, 19), 94.

²¹ „Az első említés (top of mind awareness) általában az asszociáció szorosságának függvénye”: NÁDASI Katalin, *A márkázási stratégia hatása a fogyasztói márkaértékre*, PhD-értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Bp., 2003, 58.

alacsonyabb társadalmi osztályhoz tartozó és hozzá tulajdonképpen nem illő nővel került ellentmondásos szerelmi kapcsolatba („édes nyűg”). Az I 34-ből fordított részlet (*Hinc apicem rapax Fortuna...*), ahogy az egész vers is, a szerencse forgandóságától beszél.

A c. II 3 lefordított első néhány sora (*Justum ac tenacem...*) a kiegyensúlyozottságról beszél, arról, hogy a „szándéka-tartó” és „igaz” embernek nincs mitől tartania, a – meglehetősen rezignált, diadalmasnak, de még büszkének sem nagyon nevezhető – IV 4 első sorai pedig azt fogalmazzák meg, hogy aki költőnek születik, abból semmi más nem lehet.

Elmondható tehát, hogy Horatiusnak az Arany által lefordított versrészletei szinte kivétel nélkül a szelíd szerelmet, a természeti idillt, a mértékletességet, megfontolt-ságot és az öniróniával viselt költői öntudatot jelenítik meg, vagyis ezek voltak azok a tartalmak, amelyekre az öreg Arany Horatius verseiből a leginkább rezonált. Mindez pedig annál is feltűnőbb, mert az eredeti horatiusi versek ezeknél jóval komplexebbek. A korábban említett mozzanatoknál nagyobb súllyal jelenik meg például a c. I 13-ban a szerelmi kapcsolaton belüli erőszak és féltékenység (kisebb súllyal ezek az I 17-ben is ellenpontját jelentik az idillnek). A szőlőtelepítésre való felhívás után az I 19 átmegy a borívás erőszakra és a titkok kifecsegesére ösztönző hatásának taglalásába. Az I 33 másról se szól, mint hogy a szerelmi vágy nem válogatós, és ritka, hogy az ember megfelelő párra találjon. Az I 34-ben egy váratlan természetfeletti tapasztalat (megdördül a felhőtlen ég) inti a lírai ént arra, hogy a szerencse forgandóságára gondoljon. A II 3-nak csak az eleje szól a kiegyensúlyozottságról: ez csupán felütés, a vers témája ugyanis a hosszan és részletesen ecsetelt halandóság, a halál komor közeledése. Talán éppen ez volt az, ami a c. IV 4 tanúsága szerint az öregedő Horatiust költőként is rezignációval töltötte el, miközben költői pályájával számot vetett.

A vers Arany által lefordított első sorai ugyanis nem annyira büszkeséggel, mint inkább ironikus beletörődéssel állapítják meg, hogy aki költőnek születik, abból se kocsibajnok, se hadvezér nem lesz. A költői pályára visszatekintő 16. sor így szól: *et iam dente minus mordeor invido* („és már kevésbé harapnak belém az irigy fogak”), a végkicsengés pedig, mint egyszer Szilágyi János György felhívta rá e sorok írójának figyelmét, Kosztolányi *Boldog szomorú dalát*, a beérkezett és már nem fiatal költő helyzetét juttathatja a magyar olvasó eszébe („Nem többet az egykori köd-kép, / Részegje a köd-nek, a könnynek, / Ha néha magam köszönök még, / Már sokszor előre köszönnek”):

totum muneris hoc tui est,
quod monstror digito praetereuntium
Romanae fidicen lyrae;
quod spiro et placeo, si placeo, tuum est.

Azaz „teljes egészében a te ajándékok, hogy ujjal mutogatnak rám a járókelők: »A római lant pengetője!«; az, hogy lélegzem, és hogy kedvelnek – ha kedvelnek –, a te érdemed.”

Kőrösi Imre